Hjördis Levin:

Männen utan möjligheter och möjligheternas män

En riktig karl ska kunna försörja sin familj. Men vad händer när alla män inte får plats på arbetsmarknaden? Hjördis Levin skriver om männen, arbetet, försörjarrollen från 1880-talet fram till idag.

Vid 1880-talets början fanns i vårt land en stor skara män som man skulle kunna kalla "männen utan möjligheter". Det var de s k "litterata" männen utan inkomster och politiskt inflytande och det var de stora skarorna av fattiga arbetare.

Under industrialismens framväxt skapades möjligheter för "driftiga" män att arbeta sig upp och göra sig ansenliga förmögenheter. Ofta gjorde de detta tillsammans med en arbetsam och klok hustru.

De skaffade sig stort hus, många barn, tjänare, hästar och vagnar. De kunde ge sina barn en omgivning som de själva inte hade haft tillgång till. Som förebild hade de den vällevande adeln. De framhöll arbetet som den högsta av dygder, men deras mål var egentligen att slippa arbeta. Det höjde deras självkänsla om hustrun och döttrarna inte behövde arbeta. Deras söner skulle bli "lärda" karlar. De fick ligga vid universiteten och högskolorna. De fick resa utomlands för studier och för att få erfarenhet.

Hos sönerna till dessa män sattes självkänslan på hårda prov. Den strängt upptagne och duktige fadern ingav dem en känsla av starkt mindrevärde. I samhället fanns få möjligheter för dem att utnyttja sin utbildning. De statliga tjänsterna var inte många och de uppehölls av adelns ättlingar. Avsaknaden av ett pensionssystem tillät dem som innehade tjänsterna att sitta på dem tills de bokstavligen ramlade av pinnen. De här problemen har skildrats ingående av bl a den unge August Strindberg.

Alla dessa män stod inför ett akut hot att sjunka ner i proletariatet. För tillfället var samhällets utrymme när det gällde möjligheter att "komma sig upp" fulltecknat.

Genom skiftesreformerna blev storbönderna rikare, de mindre självägande bönderna färre och de jordlösa proletärernas skaror enorma. En första lösning på de jordlösas problem var de tidiga emigrationsvågorna, som svepte med sig inte bara män utan för det mesta hela familjer.

De höga födelsetalen fram till 1870-talet skapade dock nya generationer med flera och värre problem. De unga män som inte följde med nya emigrationsvågor sökte sin lycka i städer och större samhällen.

Tillsammans med hantverkare som kommit i kläm genom storindustrins framväxt utgjorde de jordlösa proletärerna från landet majoriteten av de män som var utan möjligheter.

Ned med herraväldet

De bildade unga männen utan ekonomiska möjligheter och de fattiga arbetarna hade många problem gemensamt. Båda grupperna gjorde uppror mot auktoriteterna, mot fadersmakten i föräldrahemmet, i det politiska livet, i den ekonomiska världen, på godsen, på fabrikerna, i religionen. De krävde att få säga vad de ville och att få göra vad de ville. Viljan till makt uppreste sig mot dem som hade allt de själva saknade: pengar, hem, hustru, barn, inflytande, rätt att befalla andra. Det gällde att störta herravärldet på ett eller annat sätt. För att klara detta måste man höja sitt eget självförtroende. De intalade sig att människan själv kan bli gud och förvissade om detta gick sönerna och bröderna samman för att störta den allsmäktige fadern och guden.

Det är mot denna våldsamma bakgrund som Sigmund Freud formulerade sin teori om fadersmordet.

Den sexuella nöden

Ett av de områden där de unga medelklassmännen kände bristen på makt som allra starkast var det sexuella. De allt högre giftermålskostnaderna inom denna klass gjor-

"De driftiga och strävsamma männen skaffade sig stort hus, många barn, tjänare, hästar, vagnar... Hos sönerna till dessa män sattes självkänslan på hårt prov... Viljan till makt uppreste sig mot den som hade allt de själva saknade. Det gällde att störta herraväldet på ett eller annat sätt". Bild: Arbetarrörelsens arkiv.

de att männen var ungkarlar till bortåt trettio år och mera. Den officiella moralen lärde att sexuallivet hörde äktenskapet och fortplantningen till. De unga männen visste emellertid att så levde inte deras fäder och så levde inte de unga arbetarna. Det var endast av dem själva det krävdes att de skulle lägga band på sina drifter. Och männens drift måste ju tillfredsställas. Det hade dubbelmoralens försvarare noga präntat in i medvetandet. Allt detta fyllde de sexuellt längtande männen med bitterhet. Likt andra revolterande grupper gick de till anfall mot det bestående samhällets moral.

Revolten mot det sexuella förtrycket tog sig uttryck på olika sätt bland medelklassmännen. En del chockerade auktoriteterna genom att öppet göra det som deras fäder och andra män ur deras egen klass gjorde i smyg. Dessa unga medelklassmän, den s k "bohemen", studenter och utövare av s k fria yrken, bekände sig till de naturalistiska principerna att man måste leva ut sina drifter. De söp och sjöng liderliga visor, gick till bordeller och tillbringade nätterna på krogar. De hade orgier där sinnlighetens lov sjöngs och där en och annan "fri" kvinna gick ur famn i famn. Att vara smittad av könssjukdomar betraktades nästan som något ärofullt. Samtidigt som man förde talan för att kvinnor skulle ha samma sexuella frihet som män frodades kvinnoföraktet. Kvinnor hade inga "själar", menade man, och kunde inte skapa. Obenägenheten för äktenskap var stor och någon "andlig" gemenskap med det motsatta könet trodde man inte på.

Andra män hade påverkats av den erotiska idealismen hos Björnson och Ibsen. De vägrade att befatta sig med prostitutionen och att sexuellt utnyttja kvinnor. De ville ha ett bättre äktenskap än föräldrarnas; ett äktenskap där parterna hade inte bara ekonomisk och kroppslig gemenskap på lutherskt vis utan också "andlig" gemenskap. De opponerade sig mot det hyckleri som låg i att männen först konverserade och dansade med unga damer ur sin egen klass och sedan gick på bordeller. De ville ha en gemenskap på alla plan med den kvinna de hade samlag med. Dessa män var ofta formellt emot äktenskapet. För dem var förhållandets art det viktiga, inte de formella banden.

Den här senare romantiskt inriktade kärlekslära kom med tiden att dominera. Den s k bohemen blev omodern. Att vara en "liderlig sälle" innebar inte längre någon status.

Den rotlöse mannen

Att människorna i jordbrukssamhället levde efter en lösare sexualmoral än medelklassen är väl en sanning med modifikationer. Att unga pojkar vandrade runt och besökte flickorna och övernattade hos dem förekom i vissa landsändar och att man nattfriade är ju omtalat. Detta var ett sätt för ungdomar att hitta en lämplig partner och det skedde med föräldrarnas goda minne. Man satte inte vigseln i första hand. Viktigast var att flickan var fruktsam och detta bevisades ofta innan paret gifte sig. Någon s k allmän lösaktighet handlade det inte om och seden förekom mellan

ungdomar av samma klass; mellan böndernas barn. Så kallade oäkta barn var sällsynta. Att förhållandet sedan ändrades så att antalet utomäktenskapliga barn ökade betydligt har med de ändrade förhållandena på landsbygden att göra.

När jordproletärernas antal ökade och deras döttrar kom i tjänst på gårdarna försvann klassolidariteten. De blev lovligt byte för husbönder, söner och drängar som utnyttjade proletärernas döttrar sexuellt. Den gamla sedvänjan att flickan tog emot nattliga besök missbrukades. Att en man låg hos henne betydde inte längre att han blev hennes fästman. Nästa dag kanske han försvann till Amerika. Att visa sig fruktbar var inte i den situationen någon fördel utan en fruktansvärd belastning. Att göra anspråk på bonden eller hans son var givetvis otänkbart för pigan.

En hel del av den kontroll och det stöd som det gamla samhället hade tillhandahållit hade således försvunnit. En mängd individer stod plötsligt utan gårdens, släktens och byns hjälp och stöd. De blev förskräckta över det ansvar som drabbade den enskilda. Mannen som inte bar barnet i sin kropp flydde hals över huvud till städerna eller emigrerade. Kvar stod de ensamma mödrarna med sina barn. Barnamord och fosterfördrivningar började öka i oroväckande grad.

Den rotlöse mannen som flydde från förtryck och ansvar hamnade i situationer som var långt ifrån trivsamma. Hårt arbete och lång arbetstid, orgelbundna måltider och usel föda. Trånga bostäder och dålig föda gav inte stora möjligheter att utnyttja den sexuella frihet som han möjligen hade. I stor utsträckning tog den rotlöse mannen sin tillflykt till alkoholen. Den fick ersätta bristen på kalorier. Den piggade upp efter en lång arbetsdag. Den skingrade ensamhet och dystra tankar. Den gick snabbt att få i sig på de korta och oregelbundna rasterna.

För alla problem synes alkoholen ha varit en patentmedicin. Åtminstone föreföll det så när reformivrarna gick till storms mot överklassen, som menade att det låg i den fattige mannens natur att supa och vara svinaktig. Han var helt enkelt en sämre sorts människa.

Människans förädling

Vid sekelskiftet sattes en sjudande aktivitet igång för att förädla och förbättra människorna. Den rörelse som påbörjats av åttiotalets män fortsattes av allt fler. En optimistisk framtidstro, inspirerad av den idealism som på nittiotalet efterträdde naturalismen, väckte en lidelse, ett slags religiös väckelse över hela landet. Här gick medelklassidealister och arbetarrörelsens unga krafter samman mot smutslitteraturen och smutskonsten. Det är nu folkbildningsrörelsen, nykterhetsrörelsen och idrotten sparkar igång på allvar. En sund själ i en sund kropp är mottot. Angreppsmålen är superiet och okunnigheten bland arbetarna, könssjukdomarna och dubbelmoralen hos medelklassmännen. Patentmedicinen är upplysning och bildning och något att leva för. Medlet till makt är den politiska rösträtten. Den romantiska kärleken löser de sexuella problemen.

De unga männens självförtroende får dem nu att vända sig inte bara mot det etablerade samhällets auktoriteter utan också mot ledarna inom de egna grupperna. "Ned med gubbväldet-- och fram med de unga (männen) till maktens tinnar", lät det. Man tycker att det går för långsamt med förändringarna och att "de äldre" kompromissar för mycket med de konservativa krafterna.

Lönekuvertet

Redan 1839 när Jonas Love Almqvist gav ut sin bok "Det går an" presenterades en lösning på problemet med samlevnaden mellan män, kvinnor och barn. Almqvist såg antagligen konturerna till det matrifokala mönster som sedan blev allt vanligare. Kvinnan och barnet som bildade en enhet medan mannen eller männen cirkulerade fritt omkring. Detta förhållande ansåg Almqvist i sin kvinnokult vara det bästa för alla parter. Försörjningen kunde ordnas, dels genom att kvinnorna var ekonomiskt självständiga genom eget yrkesarbete, dels genom allmänna barnbidrag som männen fick betala.

Den lösningen tillgrep inte det svenska samhället trots att det matrifokala mönstret måste ha framstått betydligt klarare vid sekelskiftet än på Almqvists tid: männen flydde alltjämt från faderskapet och var obenägna till äktenskap. I stället inordnades de i ett samlevnadsmönster som hade den borgerliga familjen med dess funktionsdelning som mönster. Varför?

Det var inte bara av ekonomiska orsaker som männen var obenägna att gifta sig. Den frihet som de uppnått genom samhällets omvandling lockade. Nya och outforskade världar låg öppna. För första gången kunde de göra som de ville. Att förlora friheten genom att gifta sig lockade inte. Att ta på sig ett personligt ansvar som de inte tidigare haft skrämde ännu mera.

Friheten var dock inte enbart lockande. Den medförde också en ensamhet som skrämde. Därför blev spriten en tillflyktsort med både glädje och tröst.

Den borgerliga kärnfamiljen lades som mönster också för arbetarklassen. Samhäl-

"En del chockerade auktoriteterna genom att öppet göra det som deras fäder och andra män gjorde i smyg. Dessa unga medelklassmän, den s k 'bohemen', studenter och utövare av fria yrken, bekände sig till de naturalistiska principerna att man måste leva ut sina drifter". Målning av den finske konstnären Gallen-Kallela: Symposium.

lets strävan att "höja" arbetarklassen blev ett medel att fånga den flyende mannen. Den blev också ett medel att rädda honom undan fördärvet: superiet, könssjukdomarna, oordningen. Den blev också ett medel att göra honom till en lydig löneslav.

Den socialistiska ideologi som predikades vid den här tiden var kollektiv i lönekampen och i reformsträvandena. I övrigt var den en socialism med individualistiska förtecken. Den påpekade det personliga ansvaret men också den individuella belöningen.

Utan den individuella makt och det individuella ansvar som familjen gav mannen skulle han inte ha blivit en lydig löneslav åt kapitalismen. Det privata lönekuvertets storlek blir avgörande för vilken social prestige den enskilde mannen skall få. Han arbetar och sliter och armbågar sig fram för att få med av de största och bästa bitarna av kakan.

Männen utan möjligheter blev med demokratins genombrott och ekonomins tillväxt i högsta grad möjligheternas män. Prestige genom lönekuvertet blev inte bara de rotlösa männens ersättning för bristen på jord och annan egendom utan också medelklassmännens. För de senare blev konkurrensen om tjänsterna och hopandet av meriter det väsentliga och för de förra de goda ackordens utdelning.

För att industrins tunga hjul skulle kunna rulla behövdes män som ville höja en bristande självkänsla genom prestationer. För att höja den bristande självkänslan hos identitetslösa män behövdes industrins tunga hjul.

Den avvisande fadern

Upplösningen av gamla band och normer ökade ungkarlarnas antal. Flykten från faderskapet avsatte sina spår i hela landet, även om den märktes mest i städerna och speciellt i Stockholm.

Trots alla förklaringar till varför det skedde så är det anmärkningsvärt med vilken lätthet de svenska männen avvisade sitt faderskap. I de flesta kulturer har fadern, så långt vi vet spelat en framträdande roll i förhållande till barnen, särskilt när det gällt sönerna. Lika felaktigt som påståendet att mödrarna förr i tiden alltid var hos sina barn är påståendet att männen inte var det. Säkerligen tillbringade åtminstone sönerna från tidig ålder mera tid tillsammans med fadern än med modern. Bonden behövde barnen till hjälp i sitt arbete. På åkern liksom i hantverket hjälpte barnen till och lärde sig yrket samtidigt. Till och med på fabrikerna hade föräldrarna barnen med sig. På sina håll upplevdes förbudet mot barnarbete som en försämring därför att barnen då blev utan tillsyn.

Det förefaller som om satsningen på familjen endast stoppade männens flykt från

faderskapet relativt. De inordnades visserligen i familjegemenskapen men de flydde i alla fall. Till sammanträden, möten, fotbollsmatcher, bilen, karriären, ron framför tv-apparaten. I stället för att fly till andra länder och leta efter guld i jorden så flydde de för att öka lönekuvertets tjocklek i Sverige. Och de kunde göra det med det med ganska gott samvete. Det fanns många goda moraliska skäl till att de t o m kunde göra det med en viss stolthet.

Möjligheternas män avlastade hela ansvaret för barnen på mödrarna i den fasta övertygelsen att det var dessa som passade bäst att ta hand om dem och på det sättet slapp ju kvinnorna det hårda och smutsiga arbetet. Mannen slet ju för hustru och barn. Därutöver kunde han alltid hänvisa till "rörelsen" som krävde honom helt.

Barnbegränsningspropagandan fördes i huvudsak av män i "omtanke" om kvinnor och barn.

Revolt mot gubbväldet igen

Den tid under vilken "männen utan möjligheter" erövrade landet och delade upp det mellan sig var en "klang- och jubeltid". De var yra i mössan av den "kallelse" som drev dem att riva upp det gamla och skapa något nytt.

De störtade resterna av det gamla patriarkat som hade förtryckt dem själva men upprättade ett nytt över kvinnorna och de egna barnen. Men ett patriarkat som endast är ett skenbart sådant och lånar sitt ljus från ett gammalt ideal: den goda fadern som beskyddar och bevarar samtidigt som han befaller och bestraffar, som är sträng men rättvis.

I det ideala patriarkatet ingår det beskyddande elementet som en mycket väsentlig faktor. Den moderne karriärmannen som han i takt med storindustrins utveckling själv utvecklats är oförmögen att verkligen skydda någon. Han är skrämd och rovlysten. Han håller sig flytande endast genom en överdriven ambition. Han har inget till övers för relationer på ett verkligt mänskligt plan. Ur denna rädsla och bristande självkänsla och identitet härleds hans sexuella oförmåga.

Den moderne mannen har haft ett alibi för sin hänsynslösa rovdrift på och jakt efter materiella fördelar, för sin utsugning av tredje världens länder. Han arbetar för hustru och barn. I grund och botten är det för att höja sin egen självkänsla han gör det. Flotta kläder, bilar, nya möbler, välklädd hustru, duktiga barn är till för att stärka *hans* självförtroende. Samtidigt som en moders- och hustruroll som var till nytta för honom präntades in i kvinnorna fick dessa inte det beskydd och det stöd i gengäld som ett verkligt patriarkat skulle ha givit. I stället för försörjning och trygghet i utbyte mot den markservice de tillhandahöll drevs kvinnorna ut på arbetsmarknaden för att skaffa pengar till kapitalvaror som ofta han hade mesta nyttan och glädjen av t ex bilen, båten, villan och som gav honom självaktning. Hennes bidrag kom till genom dolt arbete. Stickmaskinen som gömdes i hemmet, trappstädningen, tidningsutbärningen, dagbarnen. Alla dessa smygprestationer från kvinnor som officiellt var hemmafruar hjälpte till att höja den individuella mannens självförtroende. Kvinnors vandring ut på arbetsmarknaden har i stor utsträckning bestått i just detta att öka konsumtionen av dyra kapitalvaror. Men eftersom de "egentligen" inte borde arbeta: deras man försörjer dem, så har det stått stilla när det gäller förbättringarna av kvinnornas arbetsvillkor.

Den senare tidens rörelser alltifrån hippierörelsen till studentrörelsen, vietnamrörelsen och kvinnorörelsen består till stor del av barnbarn och barnbarnsbarn till männen utan möjligheter. Dagens unga män gör uppror mot vällevnaden. Liksom sekelskiftets idealister angriper de fädernas moral. De anklagar dem inte för att de varit för stränga utan för att de inte brytt sig om dem, för att de inte fått "rida ranka" och för att de inte lyssnat till deras problem. För att de brytt sig mera om bilen och jobbet än om sina barn.

Cirkeln har slutit sig. Också idag finns männen utan möjligheter. De ligger på parksofforna och sover ruset av sig. De sitter nerknarkade vid Sergels torg. De dräller arbetslösa omkring och dricker öl. De leker som oansvariga barn upp i tjugoårsåldern. Utrymmet för möjligheterna att "komma sig upp" är också just nu begränsat både för våra och för tredje världens unga män.

När Freud formulerade sin teori om fadermordet sa han också att samtidigt som bröderna och sönerna hatade och avundades fadern så beundrade de och älskade honom. Samtidigt som de inbördes konkurrerade med varandra för att inta de störtade auktoriteternas plats och själva få njuta av deras privilegier så satte de upp den gode fadern som idealbild att dyrka. De aristokratiska patronerna ersattes av industrimagnater, fackföreningsbossar och politiska pampar.

Idag och sedan en tid tillbaka har funnits en tendens till att ytterligare dra in mannen i familjesfären. Många kvinnor ser som en framgång att de kan baka bullar tillsammans med sina män i stället för att hon gjorde det ensam förut. Det nya förortslivet ger männen färre möjligheter att

träffa kompisar än tidigare. Konsumtionstrycket binder honom vid hemmet. Utflykterna till Ikea och Obsvaruhusen tycks ersätta gamla tiders kyrkobesök på söndagarna.

Undersökningar har visat att uppknytningen till familjer är hårdast inom arbetarklassen medan männen i övre medelklassen är minst familjeorienterade. Håller faderskapet på att bli kompensatoriskt? Kommer många män i framtiden, liksom många kvinnor redan idag, att i brist på möjligheter att hävda sig på arbetsmarknaden och i samhällslivet, ägna sig åt faderskap? — Kan han inte bli något annat kan han ju alltid bli farsa. — Leder jämlikheten mellan män och kvinnor till att båda isolerar sig i hemmet och tar hand om *sina* barn. Vilket inte alls behöver betyda att barnen får det bättre.

Utan att vilja förringa varken moder- eller faderskap måste man ändå se en stor fara i möjligheten av att vårt samhälle i stort kommer att styras av individer helt utan intresse av att ta hand om det kommande släktet. Om de som har hand om barnen hålles utanför de grundläggande förhållandena: den ekonomiska och produktiva sfären så kommer klyftan emellan produktion och reproduktion att bli än större. Polariseringen mellan de aggressiva, sexuellt mekaniserade, härsklystna männen i det produktiva livet och de övriga kommer att bli ännu mera markant. Enda ljuspunkten skulle då vara att "hemmamännen" och "hemmakvinnorna" skulle fostra upp en ny generation av män. En generation som saknade dessa negativa egenskaper.

Risken är emellertid stor att det inte blir så. För vem vet hur många av de män som kommer att ägna sig åt vårdande fadersuppgifter gör det som kompensation för att de inte fick plats i samhällsmaskineriets karriärhets? Vi vet enligt Freud att kärleken till och beundran för de förkastade fäderna och patriarkerna är lika stor som hatet och avunden. Kommer inte besvikelser och bristande självkänsla hos dessa män att då gå ut över barnen precis som vi tror att kvinnornas gör det idag? Och ännu mera för kvinnorna är ju inte belastade med samma prestationskrav som männen? ■
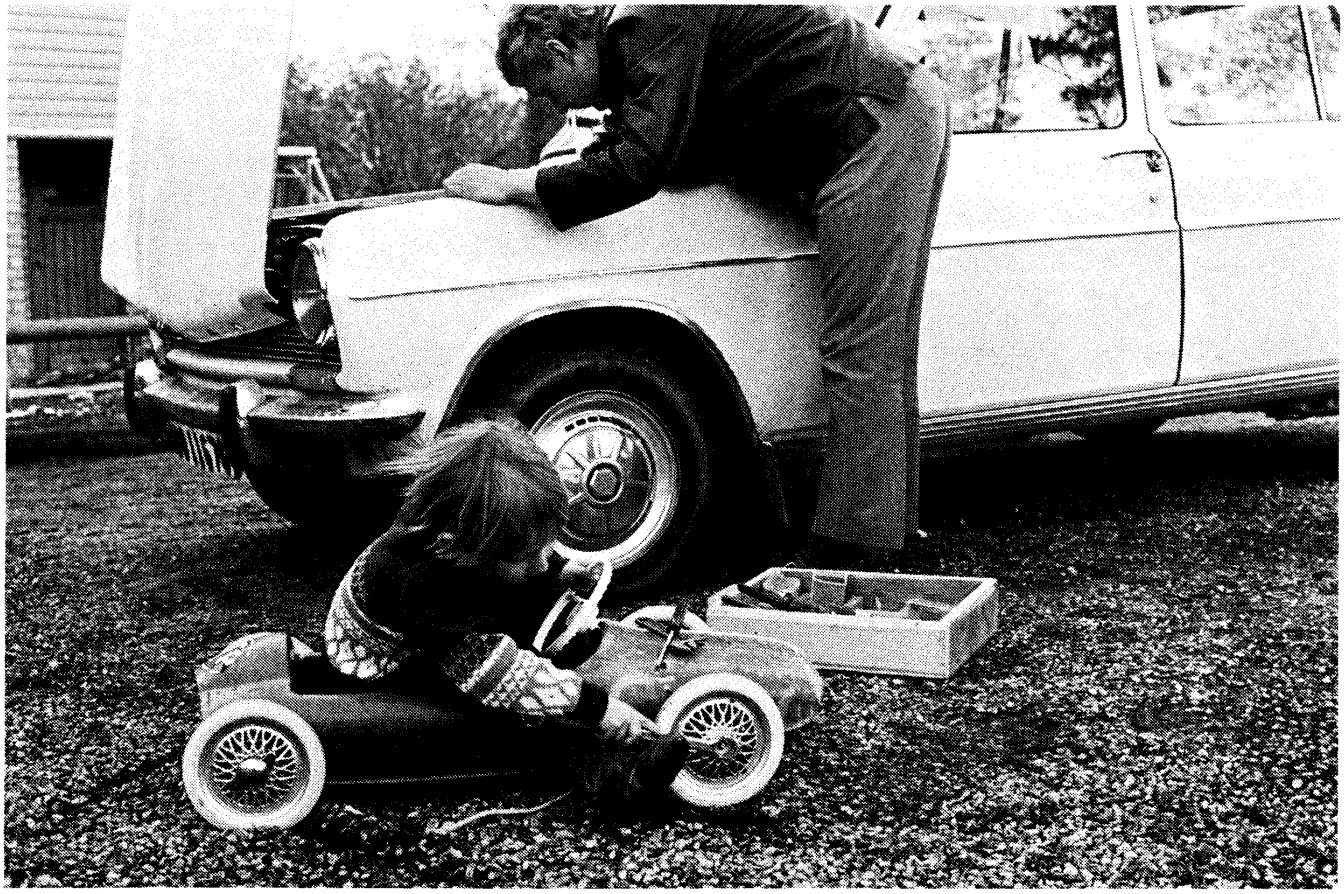
"Håller faderskapet på att bli kompensatoriskt? Kommer många män i framtiden, liksom många kvinnor redan idag, att i brist på möjligheter att hävda sig på arbetsmarknaden och i samhällslivet ägna sig åt faderskap? — Kan han inte bli något annat kan han ju alltid bli farsa". Foto: Gunnar Smoliansky.